

УДК 339.92

Т.С. ГУДІМА, канд. юрид. наук, в. о. наукового співробітника
Є.О. СКУБАК, аспірант
Інститут економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ РУХУ КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Ключові слова: транскордонний рух капіталу, Угода про асоціацію, інтеграція, лібералізація.

Досліджено стан сучасного правового регулювання відносин з транскордонного руху капіталу та перспективи лібералізації таких відносин для України в умовах її інтеграції у світову господарську систему. Проаналізовано позиції науковців, практиків та міжнародних організацій щодо цього питання. Доведена упередженість їх висновків з приводу того, що лібералізація руху капіталу може призвести до негативних наслідків. Висловлено пропозиції щодо удосконалення та систематизації нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відносин з транскордонного руху капіталу.

Відносини з транскордонного руху¹ капіталу будь-якої країни сьогодні як ніколи є в фокусі впливу найрізноманітніших зовнішніх і внутрішніх факторів, що визначають їх параметри та правові режими функціонування. Такі фактори є постійним чинником публічно-правового регулювання зазначених відносин, що з часом стає більш жорстким. Тиск лідерів глобального економічного простору, що переслідують власні інтереси, і, відповідно, мають власну стратегію і тактику розвитку, тиск ситуації усвідомлюваної побудови економік з лібералізацією інвестиційних потоків також безпосередньо впливають на зміст завдань правового регулювання в цьому напрямі. Всі ці та багато інших чинників зумовлюють сучасну актуалізацію проблематики вітчизняного правового регулювання відносин з транскордонного руху капіталу.

Широкий спектр питань щодо проблематики правового регулювання відносин з транскордонного руху капіталу в умовах інтеграції висвітлено у дослідженнях вітчизняних науковців та представників зарубіжних наукових шкіл, а саме: Т.П. Богдана, В.М. Завгородньої, В.А. Селиванової [1], А.О. Єпіфанова [2], С.М. Козьменко [2], М.І. Макаренко [2], Ф.І. Шпиґа [2] та ін. Разом із тим, доцільним є аналіз здобутків учених та перспектив асоційованого членства України у європейському інтеграційному об'єднанні.

Метою статті є дослідження правових проблем та перспектив лібералізації руху капіталу в умовах інтеграції України у світову господарську систему.

¹ Автор розглядає транскордонний рух капіталу як його ввезення/вивезення в країну та вивезення/перерахування з країни (тобто переміщення через митний кордон країни).

Зняття обмежень на транскордонний рух капіталів є однією з важливих складових створення поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, що визначено ст. 145, 146 Угоди про асоціацію.

Як інструмент міжнародної інтеграції вільний рух капіталів доповнює зовнішню торгівлю, посилюючи тенденції глобалізації та міжнародного співробітництва. Безумовно, подальша інтеграція економіки України у світову господарську систему є спокусою скористатися в умовах нерозвиненого внутрішнього ринку можливостями світового. Водночас важливо звернути увагу на те, що лібералізація транскордонного руху капіталів може призвести як до позитивних, так і негативних наслідків для країни.

З одного боку, вона (лібералізація) є актуальною для нашої держави, адже сприяє функціонуванню відкритого, ефективного і конкурентного європейського фінансового ринку і, власне, економічного обороту поряд з організацією виробництва й реалізацією товарів і послуг. З іншого боку, вільний рух капіталу в умовах слабкої інтеграції вітчизняного фінансового ринку в міжнародний і нерозвинений фінансовий інфраструктурі, що характерно для України, може збільшити обсяги впливу національного капіталу за кордон, а це в свою чергу здатне негативно вплинути на фінансовий стан країни та призвести до проблем з її міжнародною ліквідністю. Отже, інтеграція України до Європейського економічного простору має відбуватися за умови максимального врахування національних інтересів, наявних загроз і сучасних тенденцій економічного розвитку країни. У цьому разі потенційні загрози від вимог Угоди про асоціацію щодо лібералізації транскордонного руху капіталів можуть бути скомпенсовані більш чітким державним (нормативним) регулюванням у межах останніх, що створюватиме певні гарантії забезпечення стабільності економічної безпеки України.

Положення, присвячені нормативному регулюванню транскордонного руху капіталу, в даний час є складною частиною законодавства, правової доктрини та правозастосовної практики більшості країн світу. Проте проблематика удосконалення та систематизації нормативно-правових актів з цього питання в Україні досі залишається поза увагою правників, тоді як розвиток законодавства у цій сфері

об'єктивно потребує моніторингу його стану, зокрема в контексті відповідності вимогам Угоди про асоціацію.

Сучасний стан вітчизняного нормативного регулювання відносин з транскордонного руху капіталу характеризується відсутністю системного характеру, а його норми спрямовані на створення перепон для виведення капіталу та обмеження доступу резидентів України до іноземної валюти.

Так, правове регулювання вищезазначених відносин представлене основними правовими актами — Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і контролю», прийнятим на початку 1993 року, та безліччю інших нормативних документів, серед яких відсутня будь-яка впорядкованість. Зокрема, нормативно-правовими актами, інструкціями, положеннями і навіть листами Національного банку України, Державної фіскальної служби України та інших органів. Такий стан речей, на думку багатьох учених і практиків, вимагає прийняття Закону України «Про валютне регулювання і валютний контроль», який дозволив би уникнути дублювання правового регулювання одних і тих самих відносин та невизначеності правового регулювання інших [3, С. 201]. Безумовно, прийняття нового Закону є позитивним кроком на шляху до створення правових умов для відносин з транскордонного руху капіталу.

Разом з тим, автори Концепції модернізації господарського законодавства на базі Господарського кодексу України встановили доцільність інкорпорування саме до нього ряду окремих законів, спрямованих на розвиток тих чи інших господарських відносин, зокрема відносин з транскордонного інвестування (різновид відносин з транскордонного руху капіталу). Під твердженням цього є пропозиція розробників названого документа щодо доцільності перенесення до Господарського кодексу України основного змісту Законів України «Про режим іноземного інвестування» тощо. Валютний контроль є однією з форм державного регулювання зазначених відносин, а тому базові засади його здійснення повинні також посідати місце в ГКУ разом із нормами, спрямованими на регулювання відносин з транскордонного руху капіталу, з посиленням на спеціальне законодавство. В ході розробки комплексного правового регулю-

вання вищевказаних відносин важливого значення набуває необхідність адаптації законодавства України до законодавства ЄС у контексті розвитку асоційованого членства.

На сьогодні норми вітчизняного законодавства не відповідають вимогам Угоди про асоціацію в частині необхідності лібералізації руху капіталів, що активно дискутується в доповідях та наукових працях учених, практиків та міжнародних організацій [4, 5]. При цьому майже всі вони додержуються однієї думки — «лібералізація руху капіталів та фінансів, заохочувана торговельними угодами, наражає країни, що розвиваються, на високі ризики, і саме вона сприяє швидкому поширенню кризи» [5, С. 55]. Втім, не можна стовідсотково погодитися з такою позицією.

Треба констатувати, що незважаючи на наявність значної кількості законодавчих обмежень відносно транскордонного руху капіталу, вплив останнього з України відбувається в значних об'ємах. На сьогодні масштаби виведеного з країни капіталу сягають загрозливого рівня. Це призводить до виснаження національних фінансових та інвестиційних ресурсів, внутрішніх і зовнішніх дисбалансів, гальмування економічного зростання, поглиблення кризових явищ. На сьогодні Україна залишається одним із світових «лідерів» за обсягами прихованого впливу капіталів. Так, за оцінками експертів, щорічний обсяг впливу капіталу за кордон становить близько 10 млрд долл. [6; 7, С. 3].

Одними з ключових підстав такого результату можна назвати недосконалість законодавства, а також підхід «вибірковості» при виконанні його положень. Зокрема, на практиці спостерігається тенденція до ігнорування законодавчо закріпленої вимоги відносно обов'язковості одержання індивідуальних ліцензій для придбання підприємств, нерухомості, відкриття рахунків за кордоном тощо. При цьому відповідальність за недотримання зазначеної вимоги фактично не зупиняє підприємців-резидентів. Причиною цього є те, що зазвичай на практиці штрафні санкції за порушення вимоги відносно обов'язковості одержання індивідуальних ліцензій для придбання активів, відкриття рахунків тощо за кордоном не застосовуються до порушників через неефективність системи моніторингу та виявлення порушень валютного законодавства.

При цьому варто зауважити, що чинні правові норми, які встановлюють обмеження на транскордонний рух капіталу, не тільки не протидіють витоку значних об'ємів капіталу за кордон, а й не сприяють здійсненню інвестицій в Україну. Серед основних причин цього можна назвати неможливість виведення власних інвестицій інвесторами-нерезидентами.

Наразі заборона виплати дивідендів нерезидентам є ключовою болючою точкою вітчизняного інвестиційного ринку, в якій найчастіше розривається ланцюг відносин з транскордонного руху капіталу. Адже якщо не брати до уваги схему виведення коштів з України шляхом виплати дивідендів офшорам-нерезидентам, Національний банк України фактично блокує дійсним інвесторам-нерезидентам отримання офіційних доходів (п. 18 Постанови Правління Національного банку України від 03 вересня 2015 року № 581 «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України»). Такі дії регулятора спонукають вітчизняні підприємства вдаватися до пошуку альтернативних інструментів залучення капіталу, зокрема застосуванню позикового фінансування замість корпоративного інвестування, із виплатою відсотків за кредитними договорами, а не дивідендів. Така ситуація, що склалася у сфері відносин з транскордонного руху капіталу, аж ніяк не сприяє розвитку відкритого ринку і поліпшенню клімату для підприємців. Водночас надмірно жорстке правове регулювання і практична відсутність ефективного функціонування системи моніторингу тільки підштовхує суб'єктів господарювання до наявних існуючих прогалин законодавства, а найбільш недобросовісних із них взагалі стимулює до використання відверто незаконних схем виведення коштів за кордон (наприклад, до укладання фіктивних договорів з нерезидентами, за якими здійснюються розрахунки в іноземній валюті).

Відомі захисні заходи (наприклад, вимога одержувати акт цінової експертизи для розрахунків за послуги) є надієвими проти порушників. Вони виступають швидше як додаткові обтяження саме для сумлінних суб'єктів господарювання. Неефективність законодавчих приписів, які спрямовані на створення «обмеженого доступу» для учасників відносин з транскордонного руху капіталу і яких можна уникнути або застосувати вибірково,

сприяють розвитку недобросовісної конкуренції, а також є стимулом для розвитку корупції. Очевидно, що значна кількість законодавчо встановлених обмежень на транскордонний рух капіталу ускладнює діяльність добросовісних суб'єктів господарювання. Для недобросовісних представників відносин у даному випадку просто зростає ціна «вирішення питання» у державних органах. Іншими словами, вітчизняні законодавчі обмеження на транскордонний рух капіталу є контрпродуктивними. Виток валютних інвестицій за кордон триває, а іноземні інвестиції не поспішають заходити в Україну. При цьому недобросовісна конкуренція та корупція зростають швидкими темпами.

Тому дещо упередженим є висновки науковців, практиків та міжнародних організацій з приводу того, що лібералізація руху капіталу може призвести до негативних наслідків [4; 5; 8, С. 21]. Відтік капіталу за кордон відбувається і за наявності значної кількості законодавчих обмежень на операції з транскордонного руху капіталу. При цьому важливо усвідомлювати той факт, що кількість таких обмежень є пропорційною позитивному впливу на розвиток корупції та криміналізації державного управління, а також нівелюванню норм закону в Україні. Названа проблема зводить на нівець керівну роль держави, компроментує будь-які втручання в сферу відносин з транскордонного інвестування, а тому підштовхує до ліберальних підходів у системі взаємодії держави та суб'єктів господарювання досліджуваної сфери відносин. У цьому сенсі особливої уваги потребують питання розробки чіткого національного правового регулювання транскордонного руху капіталу, яке б одночасно дозволило вільно виконувати операції з капіталом і здійснювати ефективну протидію використанню фінансових інститутів в цілях злочинної діяльності. Відсутність цієї ланки в ланцюгу відносин з транскордонного руху капіталу може призвести до негативних наслідків для економічної безпеки країни.

Враховуючи вищезазначене, одним із головних напрямів, якій потребує достатньо виважених кроків держави щодо лібералізації руху капіталу, має стати уніфікація та спрощення законодавства у цій сфері, недопущення частих змін у ньому. Стратегія лібералізації руху капіталу у правовому аспекті вимагає, перш за

все, інкорпорацію норм основних правових актів, що регулюють відносини з транскордонного руху капіталу і встановлюють обмеження у цій сфері, до Господарського кодексу з одночасним ухваленням нового спеціального закону про валютне регулювання. Новий закон має містити в своїй основі принцип вільного руху капіталу та передбачати поступове зняття валютних обмежень протягом визначеного перехідного періоду. Зокрема, поступове скасування правил, що обмежують ринкову діяльність, таких як вимога обов'язкового продажу валюти, першочергова лібералізація руху прямих інвестицій перед рухом інших видів капіталу, припливів перед відтоками капіталу, довгострокових потоків перед короткостроковими, валютних операцій підприємств перед валютними операціями населення тощо. Або зі збереженням протягом відповідного періоду низки правил, за яких такі операції можуть здійснюватися. Наприклад, дозвіл вільного переміщення капіталу юридичними особами лише в розмірі сум, з яких були сплачені належні податки. В умовах відсутності свободи і готовності сплачувати податки такий підхід може призвести до позитивних наслідків, адже представляє собою свого роду «свободу в обмін на прозорість і сплату податків».

Безумовно, мінімізація негативних наслідків лібералізації руху капіталу є можливою у разі надання Національному банку України повноважень щодо введення обмежень тимчасового характеру за умови значного погіршення платіжного балансу країни або виникнення загрози такого погіршення, що передбачено Угодою про асоціацію, зокрема статтю 146. А тому має посідати місце у вітчизняному законодавстві.

При розробці відповідного законодавства треба враховувати засновані на зарубіжному досвіді рекомендації щодо послідовності лібералізації транскордонного руху капіталу з тим, щоб створити сприятливі умови не тільки для його витоку за межі України, а й для збільшення іноземного інвестування на її територію.

Крім того, необхідним є перегляд і інших нормативно-правових актів, що тією чи іншою мірою стосуються транскордонного ринку банківських, страхових та інших фінансових послуг в аспекті усунення дискримінації нерезидентів, а також послідовна реалізація політики боротьби з корупцією, без мінімізації якої

залучення іноземного капіталу в Україну продовжуватиме залишатися проблематичним.

Поряд із цим, необхідно враховувати, що далеко не всі інструменти валютного контролю в транскордонних операціях є дієвими. Тому вони потребують аналізу із подальшим скороченням їх кількості залежно від успішності застосування. Доцільним є обрання лише тих інструментів, що зарекомендували себе як ефективні в зарубіжній практиці. Як правило, в більшості країн світу валютний контроль здійснюється за допомогою надання інформації щодо перевищення установлених кількісних показників певних операцій регулятора. Додаткові вимоги можуть упроваджуватися на обмежений період часу, відносно деяких операцій або операцій з контрагентами тих країн, у яких не забезпечується належного контролю за здійсненням операцій з транскордонного руху капіталу. Як свідчить досвід зарубіжних країн, на зміну обмеженням, подібним до ліцензування, законодавчо впроваджені: моніторингова функція регуляторів, декларативний принцип видачі дозволів і обов'язок учасників ринку повідомляти регулятора про ті чи інші трансакції [2].

Варто також враховувати, що відповідно до зарубіжного досвіду встановлення законодавством обмежень та посилення валютного контролю не є єдиними заходами, які здатні ефективно впливати на транскордонний рух капіталів. Існують інструменти, які на практиці здатні органічно регулювати зазначені процеси й при цьому не гальмувати розвитку економіки і підприємницької діяльності. Насамперед мова йде про трансфертне ціноутворення, правила тонкої капіталізації, фіскальні преференції та обмеження тощо [9, 10, 11]. Безумовно, далеко не усі інструменти, що напрацьовані досвідом правового регулювання відносин з транскордонного руху капіталу в розвинутих країнах, будуть успішно реалізуватися в Україні.

А тому, не відмовляючись від уже усталеної світової практики регулювання зазначених відносин, актуальним є їх (інструментів) аналіз із подальшим визначенням доцільності застосування на вітчизняному рівні.

При цьому варто враховувати, що будь-які механізми протидії витоку капіталу за кордон повинні запроваджуватися системно, в протилежному випадку навіть започатковані іні-

ціативи можуть виявитися недієвими. Фрагментарне запровадження окремих інструментів лише посилюватиме регуляторне та звітне навантаження на суб'єктів господарювання, не призводячи до очікуваних результатів.

Отже, в роботі досліджено стан сучасного правового регулювання відносин з транскордонного руху капіталу та перспективи лібералізації таких відносин для нашої держави в умовах її інтеграції у світову господарську систему. Проаналізовано позиції науковців, практиків та міжнародних організацій щодо цього питання. Доведена упередженість їхніх висновків з приводу того, що лібералізація руху капіталу може призвести до негативних наслідків. Відтік капіталу за кордон відбувається і за наявності значної кількості законодавчих обмежень на операції з транскордонного руху капіталу. А тому зняття обмежень на вільний рух капіталу є актуальним для України за умови досконалого правового регулювання у цій сфері. Стратегія лібералізації руху капіталу у правовому аспекті вимагає, перш за все, інкорпорацію норм основних правових актів, що регулюють відносини з транскордонного руху капіталу і встановлюють обмеження у цій сфері, до Господарського кодексу з одночасним ухваленням нового спеціального Закону «Про валютне регулювання і валютний контроль». Новий закон має базуватися на принципі вільного руху капіталу і передбачати: 1) поступове зняття валютних обмежень протягом визначеного перехідного періоду; 2) правові механізми, які на практиці здатні регулювати зазначені відносини й при цьому не гальмувати розвитку економіки і підприємницької діяльності.

Що стосується подальших наукових розробок, доцільним є аналіз зарубіжного досвіду правового регулювання відносин з транскордонного руху капіталу із визначенням конкретних правових механізмів, здатних створювати певні гарантії забезпечення стабільності економічної безпеки України поряд із лібералізацією руху капіталу, а також розгляд можливості їх застосування на вітчизняному рівні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Селиванова В.А. Принцип вільного руху капіталу в праві Європейського Союзу: сутність і проблеми реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Міжнародне право; Євро-

- пейское право» / Валерия Александровна Селиванова. — М., 2007. — 16 с.
2. *Лібералізація руху капіталу в ході європейської інтеграції: досвід країн Центральної Європи* : Монографія // А.О. Єпіфанов, С.М. Козьменко, М.І. Макаренко, Ф.І. Шпиг / за заг. ред. А.О. Єпіфанова. — Суми : УАБС НБУ, 2007. — С. 81—82.
 3. *Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення* : Монографія / За наук. ред. О.О. Ашуркова; НАН України, Інститут економіко-правових досліджень. — Донецьк : Юго-Восток, 2012. — 406 с.
 4. *Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України* : наук. доповідь / за ред. акад. В.М. Гейця, Т.О. Осташко, Л.В. Шинкарук; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». — К., 2014. — 102 с.
 5. *Ostry J., Ghosh A., Habermeier K., Chamon M., Qureshi M., Reinhardt D. Capital Inflows: The Role of Controls* // IMF Staff Position Note. — 2010. — February 19. — P. 37.
 6. *Illicit Financial Flows from Developing Countries Over the Decade Ending 2009* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gfintegrity.org/storage/gfip/documents/reports/IFFDec2011>
 7. *Аржевітін С. Відплив капіталу з України: причини та шляхи подолання* / С. Аржевітін // Вісник Національного банку України. — 2010. — № 1. — С. 3—7.
 8. *Співак І. Реформування системи валютного регулювання: галопом чи стримано?* / І. Співак, А. Даниленко // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 8. — С. 21.
 9. *Шляхи протидії прихованому відпливу капіталу з України* / Т.А. Тищук, О.В. Іванов. — К. : НІСД, 2012. — 88 с.
 10. *Global transfer pricing preview. Global transfer service. KPMG Cutting through complexity. February 2011* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/company_tax/
 11. *Transfer Pricing Technical Assistance. Global Tax Simplification Program* / Presentation given by Rajul Awasthi. — Brussels, 24 February 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.taxcompact.net/documents>.

Надійшла 08.09.2015

Т.С. Гудима, Э.А. Скубак

Институт экономико-правовых исследований
НАН Украины, г. Киев

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ
ДВИЖЕНИЯ КАПИТАЛА В УКРАИНЕ:
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Исследовано состояние современного правового регулирования отношений по трансграничному движению капитала и перспективы либерализации таких отношений для Украины в условиях ее интеграции в мировую хозяйственную систему. Проанализированы позиции ученых, практиков и международных организаций относительно данного вопроса. Доказана предвзятость их выводов по поводу того, что либерализация движения капитала может привести к негативным последствиям. Высказаны предложения по совершенствованию и систематизации нормативно-правовых актов, направленные на регулирование отношений по трансграничному движению капитала.

Ключевые слова: трансграничное движение капитала, Соглашение об ассоциации, интеграция, либерализация.

T.S. Hudima, E.O. Skubak

Institute of Economic and Legal Researches
of NAS of Ukraine, Kiev

LEGAL ASPECTS OF CAPITAL
MOVEMENT'S LIBERALIZATION IN UKRAINE:
PROBLEMS AND PROSPECTS

The condition of modern legal regulation of the relations on the cross-border movement of the capital and prospect of such relations liberalization for Ukraine in conditions of its integration into world economic system is investigated. Positions of scientists, practitioners and the international organizations concerning the matter are analysed. He prejudgement of their conclusions of the fact that the movement of the capitals liberalization can lead to negative consequences is proved. The suggestion for improvement and systematization of normative legal acts, directed on regulation of the relations on the cross-border movement of the capital are stated.

Key words: cross-border movement of capital, the Association Agreement, the integration of liberalization.